

A review of the texture and style of the *Nowras-e Chaman* on letter-writing technics

Seyed Amir Jahadi Hoseyni*

Hamidreza Kharazmi**

Abstract

The letters and collections of the remaining letters of various historical periods are considered to be important Persian prose types and are considered important and worthy in different aspects. These letters are the influences of writers and literary writers who have enjoyed a great reputation throughout the history of Persian literature.

The most important periods in Persian history and literature are the Safavid era, where poetry and literacy spread among the middle classes of society. In this age, many poets and writers are the main characteristics of literature. Among the areas of writing in this era is the field of writing and science of writing. Secretary Mode is at this time a general public, and this is evident from the works written in this era.

The *Nowras-e Chaman* is a member of the editorial group that contains the author's letters and is written in secretive and dispassionate manner.

The writer of the work is an almost unknown Scribe known as "Muhammad the Messiah Ezari" and is required to work in the reign of Shah Abbas II Safavid. In the case of his life and works, as well as the events of his life, there was nothing in the historical and literary books, except what was mentioned in the exordium of the *Nowras-e Chaman*. Ezari then came to a minister named Avaz Beig. This is the same minister who chooses Mohammad Masih Ezari for a secretary's job.

The purpose of exasperation is to publish the work of the author. By searching for manuscript directories and virtual resources, we find that there are two linear versions of the effect. The complete version of the book is in the library of the Islamic Consultative Assembly. Another version is available at the Central Library of the University of Isfahan. The important point is that the name of the author comes from the copy of Isfahan, and in the version of the parliament, the name of the author of the work is not visible.

* Assistant Professor of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman
jahady2000@gmail.com

** Assistant Professor of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman

Received:22/04/2016

Accepted:18/03/2017

Nowras-e Chaman has been classified in five phases and has been structured precisely and systematically.

First chapter: What the secretaries should know about the customs of this science. This chapter focuses on the rhetorical rhetoric, beliefs and observance of it, namely, equality in theology, and in particular in the writing of letters.

Second chapter: Understanding the types of letters to kings and ministers and scholars. This chapter is set in ten chapters, each of which consists of partial sections called "type".

Third chapter: the nature of time and substance and the types of correspondence and contacts. This book contains a general manual and practical examples for all people who help them to write short texts on different subjects and with different audiences.

Chapter Four: In the Time and Time Complaint and Condolences. Congratulations and examples of similar and relatively long and diverse oversights in various topics addressed to specific businesses are mentioned.

Chapter Five: Commandments, Contradictions and Contracts and Decisions. Mohammad Masih Ezari is concerned about the precise division of the structures of Tarassol. Most of the books are official and governmental.

The style of the prose is technically desirable and desirable to be artifact, and is somehow the same as the common style among the court scribes, and in particular the Teymurid prose. Arabic writing has a great influence on the book's prose. The author also has a successful approach to composing. Innovative industries such as paronomasia, rhyme and Braat Estehlal have had a great impact on prose. Verbiage is also one of the main features of the book's prose, and its uses are synonyms. New similes and similar additions also have a high frequency.

Keywords: *Nowras-e Chaman*, Safavid era, Correspondence, Composition, Manuscript.

References

- Bahar, Mohammadtaqi (1385). *Stylistics: The History of Farsi Prose*. Vol 3, Tehran: Amir Kabir Publishing House.
- Daneshpajoo, Mohammadtaqi (1350). Editorial and Writing. *Journal of Arts and People*, Number one hundred and sixth, Mordad, P. 27-32.
- Davani, Jalaloddin (1368). *Description of philosophical and mystical Rubaiyates Allameh Researcher Jalaloddin Davani (Sharh Robaeiyat)*. Correction, Description, critique and analysis By Mahdi Dehbashi, Tehran: Masoud Publishing.
- Dehkhoda, Ali Akbar (1373). *Dehkhoda dictionary*. Vol 8, Tehran: Tehran University Press.
- Derayati, Mostafa (1389). *Directory of handwritten texts of Iran (DNA)*. Vol 10, Tehran: Publication of the Library of the Islamic Consultative Assembly.

-
- Ezari, Mohammad Masih (No date). *Manuscript of Norase Chaman*. Reserved in the library of the Islamic Consultative Assembly, number 309 and the date of your book 1072 Lunar.
- Ezari, Mohammad Masih (No date). *Manuscript of Norase Chaman*. Reserved in Central Library of the University of Isfahan, number 10180.
- Khatibi, Hoseyn (1390). *Prose Mode in Persian Literature*. Tehran: Zavvar Publishing.
- Mohammad Padeshah (1363). *Anandraj: Farsi Persian Culture*. Under review Mohammad Dabir siyaqi, Tehran: Khayyam Bookstore.
- Nafisi, Aliakbar (1355). *Farnoodsar or Nafisi Dictionary (Nazimol Atebba)*. Tehran: Khayyam Bookstore.
- Nafisi, Saied (1363). *History of Order and Prose in Iran and Farsi Language*. Vol 1,2, Tehran: Foroghi Publishing.
- Porjavadi, Reza (1377). Bibliography of Jalaluddin Dawani Works. *Maaref*, No 1,2, 15th year, Farvardin and Aban, P. 81-138.
- Rastegar Fasaie, Mansour (1392). *Persian prose types*. Tehran: Samt Publishing.
- Sadri, Mahdi (1381). Remember one of the forgotten Iranian knowledge Hisab e Siyaq. *Specialty History of Contemporary History of Iran*, Vol 21,22, P. 205-212.
- Safa, Zabihollah (1382). *History of Literature in Iran*. Vol 5, Tehran: Ferdows Publishing.
- Salehi, Nasrollah (1380). Descriptive bibliography of correspondence, letters and correspondence. *Monthly journal of geography and history*, Dey And Bahman, P. 55-152.
- Shams e Monshi: *Mohammad ibn Nindoshah e Nakhjavani* (1390). *Dastoor Alkatib Fi Taeen e Almarateb*. Correction and Confrontation By Mahmood Tavoosi, Tehran: Publishing Artwork "Matn".

بررسی متن‌شناختی و سبکی نوریس چمن در فن ترسل

سید امیر جهادی حسینی*، حمیدرضا خوارزمی**

چکیده

کتابت و دبیری در شمار مشاغل شریف و ارزشمند دیوانی است و از دیرباز نقشی مهم و محوری در دواوین سلطنت و خلافت و به موازات آن به گونه‌ای غیررسمی در اجتماع ایفا کرده‌است. کاتبان و منشیان برای این فن شریف، قواعد و الزاماتی پایه نهاد، آثاری را در این خصوص تألیف و تصنیف نمودند که از یک سو راهگشای کاتبان مبتدی باشد و از دیگر سو راهنمای قاطبه جامعه در جهت تسهیل و رواساختن امورشان. از ادوار مهم از نظر کمیّت آثار، در زمینه انشا و کتابت، دوره صفوی است که بسیاری از نسخ باقی‌مانده از این دوران به کسوت تصحیح و طبع آراسته نشده‌اند. از همین زمره می‌توان کتاب نوریس چمن را نام برد که در عهد شاه‌عباس دوم صفوی تصنیف شده است. نویسنده اثر در پنج باب، افزون بر بیان بنیادهای نظری انشا، به نقل نمونه‌های عملی اهتمام کرده و کوشیده است در ساختاری منظم و دقیق، گونه‌های متنوع مکاتیب را برای مخاطبان تبیین کند. از زاویه ساختاری و متن‌شناختی، این اثر ادامه‌دهنده سنت کتابت عصر تیموری است، جز آنکه برخی گونه‌ها در این متن تا حدی جدید به نظر می‌رسند. سبک نوریس چمن از نوع فنی مایل به مصنوع است و نویسنده در بیشتر مواضع به هنرنمایی‌های لفظی توجه بسیار نشان داده است.

کلیدواژه‌ها: نوریس چمن، عصر صفوی، ترسل و انشا، نسخه خطی

۱- مقدمه

رسائل و مکاتیب باقی‌مانده از ادوار گوناگون تاریخی، از انواع مهم نثر فارسی محسوب می‌شوند و از جهات مختلف دارای اهمیت و درخور مطالعه، تحقیق و تدقیق‌اند. این نامه‌ها که خوشبختانه از طوفان حوادث روزگار در امان مانده، حاصل قلم نویسندگان و ادیبان نامداری است که در طول تاریخ ادبیات شهرت و آوازه‌ای بلند داشتند. در ترسل یا هنر نامه‌نگاری و فن کتابت «از آیین نویسندگی، روش، دستور آن و ایجاد کلامی که معانی را برساند سخن به میان می‌آید؛ خواه قانون‌ها و قاعده‌های آن گفته شود و خواه نمونه‌ای از هر گونه نامه و اجزای آن را نشان دهند» (دانش‌پژوه، ۱۳۵۰: ۲۷). «پس موضوع علم انشا، ترسل کلام باشد...» (شمس منشی، ۱۳۹۰: ۳۷-۳۸). منشآت را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: «مجموعه نامه‌های دیوانی یا دوستانه که منشی دیوانی یا نویسنده غیردیوانی نوشته باشد» (صالحی، ۱۳۸۰: ۵۵).

jahady2000@gmail.com

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران (مسئول مکاتبات)

hamidrezakharazmi@yahoo.com

** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۲/۲۸

تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۲/۳

از دوره‌های پرتألیف در تاریخ و ادبیات فارسی دوره صفوی است که در آن دوران، شعر و ادب در میان طبقات متوسط جامعه رواج می‌یابد. در این عصر کثرت سخن‌پردازی در شمار یکی از ویژگی‌های اصلی ادبیات است. از جمله حوزه‌های نگارندگی در این روزگار، حیطه کتابت و علم انشاست. فن دبیری در این زمان جنبه‌ای عمومی می‌یابد و این مسئله از آثار نوشته‌شده این دوران کاملاً مشهود است. در این عهد «ترسل و انشاء همراه با سبک‌های متغیر نثر به حیات خود ادامه می‌داد و گروهی از منشیان کوچک و بزرگ در روم و ایران و هند سرگرم کار بودند ... کتاب‌هایی هم در تعلیم فن ترسل و انشا از این دوره داریم که ارزش آنها بیشتر در فرهادهای نگارندگی است، نه در ذات انشا و نویسندگی ...» (صفا، ۱۳۸۲، ۵/۱: ۴۰۵). آثار ترسل صفوی در دو طبقه جای می‌گیرند: ۱. مصنّفات نظری که صرفاً ذات کتابت و نویسندگی را دستمایه قرار داده‌اند. ۲. مجموعه‌هایی که به «... شیوه مؤلفان پیشین، در آنها گذشته از بیان فرهادهای انشا، نمونه‌های منشآت به عنوان سرمشق نامه‌نگاری و بیان دستورهایی در چگونگی عنوان‌ها و خطاب‌ها و لقب‌ها و صفت‌هایی لازم برای هر یک از طبقات مردم، هنگام نامه‌نگاری و لحن مورد خطاب آنان آمده است. این گونه مجموعه‌ها از آن بابت اهمیت داشت که منشیان نوکار یا متوسط از آنها هنگام تنظیم نامه‌ها استفاده می‌کردند تا بتوانند حدّ هر کس را رعایت کنند یا در نامه‌هایی که از جانب مخدوم خود و به صحه آنان فراهم می‌آوردند، دچار خطا و اشتباه نشوند» (صفا، ۱۳۸۲، ۵/۱: ۴۰۵-۴۰۶).

از نکات درخور ذکر در باب آثار انشای صفوی، آن است که نویسندگان‌شان در شمار وفاداران به نثر فنی و مصنوع باقی ماندند. «از منشیان دوره صفوی هم، خواه آنان که در ایران و در دستگاه صفویان بوده‌اند و خواه آنان که در هند در دستگاه گورکانیان و سایر امرای محلی به سر می‌برده‌اند، نامه‌های تکلف‌آمیزی در دست است که از بزرگ‌ترین آنها میرزاظاهر وحید قزوینی (م ۱۱۲۰ق) است که منشی و مورخ دربار شاه‌عباس دوم و وزیر سلیمان بوده است ...» (رستگار فسایی، ۱۳۹۲: ۲۰۴). نوری چمن از گروه منشآت دسته دومی است که به نثری منشیانه و متکلفانه نوشته شده است. از نوری چمن در تاریخ ادبیات در ایران مرحوم صفا هیچ نامی ذکر نشده است. در زیر، تعدادی از آثار ترسل و انشا در این عصر فهرست‌وار می‌آید: لطائف‌الانشاء، صحیفه‌الاحلاص، انشاء یوسفی یا بدایع‌الانشاء، ارشادالطالبین یا انشاء هرکرن، ترسل منصور، ضوابط‌الانشاء، تحفه‌السلطانیه، منشآت سلیمانی و ... شایان توجه آنکه غالب این مجموعه‌ها تا کنون تصحیح، شناسانده و طبع نشده‌اند.

۱-۱- بیان مسئله

بررسی روش خاص افراد برای بیان اندیشه‌ها در حیطه سبک‌شناسی قرار می‌گیرد. با بررسی این حیطه در کتاب نوری چمن و بیان مختصه‌های سبکی، به هدف تصنیف این کتاب پی برده خواهد شد. همچنین با متن‌شناسی این اثر، مزیت‌ها و ارزش‌های این کتاب معلوم خواهد شد. به طور کلی، مسئله محوری پژوهش حاضر، ناشناخته‌ماندن یکی از آثار ارزنده خطی در موضوع انشاست. نویسندگان این مقاله در صدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر هستند:

- ۱- نوری چمن در چه زمانی، به چه هدفی و به قلم چه کسی نوشته شده است؟
- ۲- ساختار اثر چگونه است و چه مواردی در این کتاب بیشتر مرکز توجه مؤلف بوده است؟
- ۳- مختصه‌های اصیل و خاص سبکی این اثر کدام است؟
- ۴- نوری چمن به لحاظ معاییر کتابت و دبیری چه مزایا و ارزش‌هایی دارد؟

۲-۱- پیشینه تحقیق

در زمینه این نسخه خطی که موضوع بحث نوشتار حاضر است تا کنون مقاله‌ای نوشته نشده است. شایان ذکر است که نوری چمن تا کنون تصحیح نشده است.

۲- بحث

در این بخش در ساختاری دقیق، به بحث در خصوص نویسنده، هدف تألیف، معرفی نسخ، متن‌شناسی و بررسی سبک نوری چمن خواهیم پرداخت.

۲-۱- نویسنده، هدف تألیف و وجه تسمیه اثر

نویسنده اثر منشی و کاتبی است تقریباً ناشناخته که «محمد مسیح عذاری» نام دارد و در دستگاه سلطنت شاه‌عباس دوم صفوی بدین شغل موظف است. شایان ذکر است که نام نگارنده اصلاً در نسخه خطی کتابخانه مجلس ذکر نشده و تنها با بررسی «فهرست نسخ خطی دانشگاه اصفهان، صفحه ۳۳۴» (عذاری، بی‌تا: اب؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۸۵۰/۱۰) نام مصنف اثر معلوم می‌شود. در باب احوال و آثار و نیز وقایع دوران حیات وی جز آنچه در دیباچه نوریس چمن آمده است، مطلبی در کتب تاریخی و ادبی دیده نشد؛ با وجود این، با توجه به مندرجات آغازین اثر تا حدی ممکن سعی خواهیم کرد تا غبار خممول از چهره وی زدوده شود.

دیباچه کتاب با براعت استهلالی به موضوع کتابت و انشا و با التزام به آیات، احادیث و اشعار مرتبط و حمد و ثنای پروردگار و اشارتی بدیع به نام اثر آغاز می‌شود: «... نوریس بستان خدای کریم حمد و سپاس بدیع‌الاساس که منشیان ذی‌شان در انشا و بیان آن عاجز آمده، به اعتراف «اذا لم تسطع امرأ فدهه» تکلم نمایند، نثار بارگاه واجب‌الوجودی سزاست که عندلیب لسان انسان در نوریس چمن بیان به هزار دستان گویا گردانیده ...» (عذاری، بی‌تا: الف). پس از حمد باری تعالی به سیاق دیباچه پردازی سایر آثار منتور، عباراتی موجز را به مدح و ثنای رسول مکرّم اسلام (ص) اختصاص داده و پس از آن - به واسطه کتابت این اثر در دوره صفوی و تأثر از تشیع رسمی - به ثنای امام اول شیعیان و اولاد ایشان پرداخته است. پس از این ساختار معمول، در عباراتی مطنب و اغراق‌آمیز به ستایش پادشاه عصر التزام جسته است: «... اللهم خلدت ظلال جلال اعلی حضرت کیوان رفعت، برجیس سعادت عطار دفطرت، ناهید عشرت ... مظهر لطف کردگار، سایه جود آفریدگار، مظهر فیوضات الهی ... شاه‌عباس الحسنی الحسینی الموسوی المصطفوی بهادرخان» (عذاری، بی‌تا: الف).

پس از ستودن شاه‌عباس دوم، نگارنده اثر اشاره می‌کند که به مدت دو سال در خدمت «میرزا محمد هادی» نامی از ایادی درگاه سلطان صفوی بوده است. وی به سال ۱۰۶۳ قمری بنا به عللی آن کار را رها کرده و به سال ۱۰۶۴ قمری در طریق سفر هندوستان به لار رسیده است. در ادامه به علت تألیف اثر حاضر پرداخته می‌نویسد: «... مقرر فرمودند که چند کتابت که مبتدیان را به کار آید بر صفحه روزگار مرقوم سازد، چون در آن وقت بنا بر مشغولی به خدمت مذکور، متعذر بود که نگاشته‌ای صحیفه بیان سازد و در عشر اول شهر آخر سنه ثلاث و سبعین و الف (۱۰۶۳ قمری) که از آن شغل بنا بر بعضی جهات فارغ گردید ... (که البته گویی به واسطه نقار یا کدورت و بخل ممدوحان بوده است) به خاطر فاتر راه داده، ترک وطن نموده و عازم سفر هندوستان ... و داخل خطه لار [!؟] ... گردید ...» (عذاری، بی‌تا: ب، ۶ الف). سپس به آستان وزیری «عوض بیگ» نام درآمده است. همین وزیر است که محمد مسیح عذاری را به شغل کتابت مفوض می‌کند (عذاری، بی‌تا: الف). پس از این چنین نوشته است: «... این معنی صورت پذیرفته بود که این اضعف عبادالله اراده دارد که سطری چند از کلماتی که مستوره آن از عروض حوادث زمان محفوظ مانده و مظنه آن است که به عین رضای اهل دانش منظور و ملحوظ گردد در سلک تألیف انتظام دهد، مقرر فرمودند که آنچه با وجود تشویش خاطر جمع شده نگاشته صفحه بیان سازد ...» (عذاری، بی‌تا: ب، ۶).

در ادامه این مقال به قلت بضاعت و عدم استطاعت خویش «در مقابله خوان ظهوری^۱ و عرض لشکر^۲ مولانا جلال دوانی که بلغای معانی مراتب از تقابل سیف قاضب و محراق لاعب است ...» (عذاری، بی‌تا: ب، ۶)، اشاره کرده می‌نویسد: «... لهذا از روی بی‌ادبی به درهم بیاض اوراق سکه چند از دارالضروب حقیقت در بازار اطناب روان داشته به نوریس چمن مسمی ساخت. از صرافان دارالعیار سخندانی و اکسیرنظران راسته بازار معانی مسئول و مأمول است که اگر نقد کم‌عیاری در دارالضرب این عبارت یابند، به محک امتحان فکر سنجیده به عین التفات تمام‌عیار فرمایند و کمترین را در بوتۀ تعرض ذوی‌الأقران نگذارند و بالله‌التوفیق و علیه‌المستعان» (عذاری، بی‌تا: الف). پیش از آغاز متن اصلی اثر، نویسنده تصریح کرده است که از آن جهت که این کتاب برای مبتدیان کم‌بضاعت صناعت انشا نوشته می‌شود، «بر سبیل اختصار و اقتصار» ایراد شده است.

۲-۲- معرفی نسخه‌های خطی

با جستجوی فهرس نسخ خطی و نیز منابع مجازی، به وجود ۲ نسخه خطی از اثر پی می‌بریم که مشخصات آنها نقل می‌شود:

۱- نسخه کتابخانه مجلس به شماره ۳۰۹، نستعلیق ۱۰۷۲ قمری، ۱۴۴ برگ، هر صفحه ۱۵ سطر، دارای سرلوح، مجدول، قطع وزیری، طول ۲۰ سانتی‌متر، عرض ۹/۵، عناوین با مرکب قرمز (شنگرف) نوشته شده است (شماره ۵۴۲۶). در این نسخه نام نگارنده معلوم نیست.

۲- نسخه دانشگاه اصفهان، ش ۴۱۰، نستعلیق قرن ۱۲، ۲۹ برگ. (درایتی، ۱۳۸۹: ۸۵۰/۱۰). (سایت آقابزرگ) این نسخه از پایان افتادگی دارد. در صفحه «اب» این نسخه، عنوان و نام مصنف بر بالای صفحه، منشآت محمد مسیح العذاری نگاشته شده است (عذاری، بی‌تا: اب).

*در نوشتار حاضر، نسخه خطی محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی اساس بررسی قرار گرفته است.

۲-۳- متن‌شناسی نوری چمن (بررسی محتوا و ساختار)

نورس چمن در پنج باب تصنیف شده است. باب اول: در آنچه محرران باید از رسوم و آداب این فن بدانند. باب دوم: در معرفت مراتب خطاب و عرایض پادشاهان و وزرا و خوانین و علما. باب سوم: احوال زمان و امثال و اقران به انواع مکاتبات و مخاطبات. باب چهارم: در شکایت زمانه و اهل زمان و تهانی و تعازی. باب پنجم: در چند امثله و تعلیقه و فتح‌نامه و مکاتیب. «باب اول»: «در آنچه محرران را مطالب در مختصر تلخیص بوده باشد و بکوشد تا معنی و معانی را در الفاظ جزل و موجز درج کند و در الفاظ و استعارات غریب و مشکل در قلم آوردن احتراز نماید...» (عذاری، بی‌تا: الف، ۷). این باب به مبحث بلاغی ایجاز، اطناب و رعایت آن یعنی مساوات در کلام و بالأخص در نامه‌نگاری پرداخته است؛ مثلاً، «... و خطاب به قدر مرتب و منزلت مخاطب باید کرد؛ نه زیاده و نه کم از آنکه زیادتى بر قلت معرفت دالست و در نقصان، نشان سفاهت و استحضاط منزلت بود و چون به ذکر مخاطب رسد، دعای لایق آن کس در قلم آورده...» (عذاری، بی‌تا: الف، ۷). علاوه بر محوریت کلی این فصل که ایجاز است، نگارنده بر کوتاه‌نویسی در ساختار مکاتیب تأکید کرده است؛ برای نمونه، در خطاب‌ساختن مخاطب مکتوب چنین نوشته است: «... و اگر خطاب با خواتین و دیگر نساء باشد، ذکر زمین‌بوسی و وصف آرزومندی نباید نوشت و چون نوشته به آخر رسد آن را بازخواند که اگر سهوی باشد، اصلاح نماید...» (عذاری، بی‌تا: الف، ۷).

«باب دوم»: «در معرفت مراتب خطاب و عرایض مکتوبات به امراء عظام علی قدر مراتبهم و درجاتهم...» (عذاری، بی‌تا: الف). این باب در ده فصل تنظیم شده است که هر کدام از فصول مشتمل بر بخش‌های جزئی مسمی به «نوع» است؛ برای نمونه، فصل اول باب دوم که به «عرایض پادشاهان» اختصاص دارد، مشتمل بر سه نوع فرعی است؛ نوع اول، عریضه که کهن پادشاه به پادشاه عظیم‌الشأن نویسد و... در هر بخش محمد مسیح عذاری نمونه‌های عینی بسیاری را ذکر کرده است؛ الگوهایی که قید واژه «فلان» در آنها جنبه نمونه‌وار مکتوبات را آشکار می‌سازد: «... عرضه داشت مخلص معتقد آیین فلان تراب آستان اقبال توأمان را به لب عبودیت بوسه داده به موقف عرض می‌رساند...» (عذاری، بی‌تا: الف).

به‌رغم آنکه نویسنده نورس چمن در باب اول، کاتب را به رعایت اختصار و ایجاز توصیه کرده، اما این مهم به هیچ وجه در نمونه مکتوبات مشهود نیست. جملات دعایی مطنب و اغراق‌آمیز در آغاز مکاتیب و ذکر سلسله القاب کثیر و نیز شرح اشتیاق‌های غالی و بارد در سراسر نامه‌ها مشهود است. در ابتدای نامه‌ها نیز بیت شعری مناسب مضمون نامه آورده شده است.

نوع دوم از فصل اول باب دوم «عرایض از خواتین به نزد پادشاه عدل‌آیین» است (عذاری، بی‌تا: اب، ۱۰). ذیل این نوع، نمونه‌هایی در موضوعات و تقاضاهای گوناگون درج شده است. شایان ذکر آنکه در همین بخش فتح‌نامه‌ای کوتاه و الگومانند و در نهایت ایجاز نقل شده است. نامه‌های فرستندگان عالی به زیردستان معمولاً مبسوط و مطنب هستند.

«باب سیوم» در این عنوان است: «اخوان زمان و امثال به یکدیگر نویسند» (عذاری، بی تا: ۵۵ب). در آغاز این باب مکتوبی بدین عنوان آورده شده است: «این نامه نوشته خوان ایران - بر قطب فلک پادشاه هندستان، همواره ظل آفتاب مثال عدالت اتصال، قدوه سلاطین ذوی الاقتدار و زبده خواقین عالی مقدار، زبینه اورنگ خسروی آرایش اریکه معدلت و دادگستری لعل آبدار اکلیل خلافت ...» (عذاری، بی تا: ۵۶الف). اکثر مکاتیب این باب، الگومانندند، ولی در صفحه ۵۷الف یک مکتوب تاریخی نقل شده است: «اوتارخان که ملقب به ذوالفقار علی است نوشته است چنین نامه به شاه ختن» (عذاری، بی تا: ۵۷الف). پس از مکاتیب این باب، اجوبه مکتوبات نیز ذکر شده است. در میان مکاتیب این باب در صفحه ۶۰ب یک مکتوب عربی خودنمایی می‌کند که به قصد اظهار فضل کاتب نگاشته شده است. عنوان این نامه بیتی فارسی است که به سیاق سایر مکاتیب در آغاز نقش بسته است: نوشتم به پاشا لحسا چنین / که زبید بگویی مرا آفرین ...» (عذاری، بی تا: ۶۰ب). در ادامه همین باب عنوانی عمومی در قالب بیت شعر زیر بر بالای مکتوب نوشته شده است:

به ابناي زمان اين نامه‌ها را کرده‌ام انشا جوابش در زمان در تحت هریک کرده املا

(عذاری، بی تا: ۶۵الف)

در همین باب در موضوعات متنوع و با عناوین «نوعی دیگر»، مکاتیب متعددی همراه با اجوبه نقل و علاوه بر این عناوین عمومی، تعدادی نامه، خطاب به اصناف خاص، کتابت شده است؛ برای نمونه، می‌توان به مکتوبی به عنوان «به محتسب نویسد» در صفحه ۸۱الف اشاره کرد و در صفحه ۸۱ب به عنوان «ایضاً به خوشنویسان نویسند». مکاتیب این باب غالباً موجز و مختصرند. از ویژگی‌های سبکی و البته ساختاری این نامه‌ها، ذکر واژه‌های مرتبط با حرفه خاص و کاربرد آرایه بدیعی براعت استهلال است. مکتوباتی با مخاطبانی چون صیاد (عذاری، بی تا: ۸۴الف)، شعرا (عذاری، بی تا: ۸۲ب)، معماران و قصه‌خوانان (عذاری، بی تا: ۸۳ب) نقل شده است. این دست‌نامه‌ها الگومانندند؛ البته در بین آنها مکاتیب تاریخی نیز دیده می‌شود؛ مثلاً نامه‌ای که «به رشیدا محمدا میناکار» نوشته است (عذاری، بی تا: ۸۴الف). نثر این قطعات کاملاً فنی و مایل به مصنوع است. برخی مکتوبات این باب به لحاظ موضوع و جنبه عمومی در نوع خود در میان آثار ترسل و انشاء تا حدی جدید به نظر می‌رسند؛ مثلاً نامه «به شخصی که رؤیت نشده نویسند» (عذاری، بی تا: ۸۸الف)، «در وداع» (عذاری، بی تا: ۸۸الف)، «مراجعت سفر» (عذاری، بی تا: ۸۸ب) و «در فراق» (عذاری، بی تا: ۸۸ب) که این قسم آخر خود گونه‌ای شرح اشتیاق مجزاً و مستقل است. با ملاحظه این عناوین می‌توان گفت که این باب در بردارنده مکاتیب عمومی و نمونه‌های عملی برای قاطبه مردم است که برای نگارش مکتوبات کوتاه و در موضوعات گوناگون و با مخاطبان متفاوت یاریگرشان باشد.

«باب چهارم» در موضوع «تهانی و تعازی». در این باب شادباش‌نامه‌ها و سوگ‌نامه‌های نمونه‌مانند و نسبتاً مطنّب و متفاوت در موضوعات گوناگون و خطاب به مشاغل خاص ذکر شده است (عذاری، بی تا: ۹۳ب). اولین نمونه مذکور «فی تهنیة المنصب» است. در آغاز مکتوب، کاربرد براعت استهلال و التزام واژه‌های نویدبخش، نمایانگر سیاق مثبت مکتوب است و ابتدای نوشته نیز به دعای خیر در حق صاحب منصب در عباراتی مزین، متحلی گشته است. پس از آن به ترتیب، اجزای ذیل در ساختار تهنیت‌نامه ملحوظ است: منصب مفوض شده، ابراز شادمانی نگارنده از توفیق مخاطب، عرض شادباش، درخواست توجه به نگارنده و سایر رعایا، دعای افزایش نعم و تأیید و اینکه کاتب را از نظر خویش به بوتۀ نسیان نسپارند.

قسم دیگر تهنیت‌نامه‌ها «تهنیت مراجعت از حج است» (عذاری، بی تا: ۹۸الف) است. عناوین نویدبخش دیگری نیز چون «در تهنیت نوروژ» (عذاری، بی تا: ۹۸الف)، «در تهنیت زفاف» (عذاری، بی تا: ۹۸الف) و «در تهنیت ولادت» (عذاری، بی تا: ۹۸ب) و ... در این باب آمده است. شایان ذکر آنکه این قسم مکتوبات نسبت به تهانی منصب، موجزتر و کوتاه‌ترند.

بخش دیگر این باب به تعازی و تسلیت‌نامه‌ها پرداخته است. اولین نمونه ذکر شده در این باب یادآور سنت بدیعی تهنیت سلطنت شاه تازه به تخت نشسته و تسلیت رحلت شاه راحل است که غالب شعرای متقدم در زمان جلوس شاه جدید

می‌سروده‌اند؛ البته این قسم در میان آثار ترسل نسبتاً جدید است. «مکتوب تعزیه و تهنیه در هم بدین عنوان نویسنده: تا کواکب تمثال، در دوایر فلک‌اشکال، گاه شارق و گاه غارب باشد، دامن کسوت حیات و بقای فلانی از عروض غبار غموم مصون و محروس باد. برب‌العباد، بعد از اظهار جهان جهان تأسف و تلّهف، مشهود رای بیضا ضیاء می‌گرداند که هر که در سفر تقدیر از برای عدم، رخت به مرحله وجود آورد، ناچار با قافله فنا رحیل کند و از منزل بی‌حاصل دنیا تحویل نماید؛ زیاده عمر آدم انقطاع‌پذیر است بل ناگزیر ... و چون آینه حال چهره این حقیقت می‌رساند که جامعه ممات پوشیدنی است و شربت ناگوار مرگ نوشیدنی است؛ دل در حطام این جهان بستن از منهج عقل و شرع و طریق اصل و فرع دور است. در این وقت که خبر دهشت‌انگیز فلانی، سقی‌الله‌تراه، که از گردش چرخ دون و تأثیر دهر بوقلمون، ندای ارجعی ... لئیک اجابت گفته، مرغ روح شریفش از قفس جسم به هوای گلشن قدس طیران نمود، امید که فراق فرقدسای بندگان نواب اشرف که باعث انتظام عالم و عالمیان است، در ضمان سلامت جاودان بوده تا دامن آخرالزمان، غبار ارتحال پیرامون اذیال عمر و دولت ابدمقرونش نگریده، جان ما غلامان به قربان خاک پای مبارکش باد ... امید که این عطیه شاهی و عنایت شاهنشاهی بر آن عالی‌جاهی مبارک و جاه و منزلت آن عالی‌منزلت بر وفق خواهش ... در تضاعف و تراید باد و حق، جل‌شأنه، آن مسافر عالم باقی را از زاد و راحله مغفرت و مرحمت بی‌نصیب نساخته، آن عالی‌جاه را اجر جمیل و صبر جزیل و عمر طویل کرامت کند؛ بمحمد و آله الامجاد» (عذاری، بی‌تا: ۹۹ب، ۱۰۰الف).

ادامه این باب به عنوان «تعزیت احباب» پرداخته است. (عذاری، بی‌تا: ۱۰۰ب). پس از عنوان مذکور در صفحات بعدی به طور متوالی تعزیت‌نامه‌هایی با عنوان «نوعی دیگر» آورده شده است. ویژگی عمده این تعازی، ایجاز و اختصار آنهاست. عنوان مجزاً و مستقل بعدی در «فن‌الکتابات و جوابهم» است. آغازین مکتوب این بخش «مکتوب شخصی که در کشتی محبوس بوده باشد» (عذاری، بی‌تا: ۱۰۹الف) است و پس از آن جواب ذکر شده که هم اصل و هم جواب هر دو بسیار کوتاه‌اند. عناوین بعدی عبارت‌اند از: «فی‌الشکایه» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۰الف)، «در اعتذار» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۲ب) و اجوبه آنهاست.

«باب پنجم» در چند امثله و تعلیقه و فتحنامه و درآمد مکاتبات است (عذاری، بی‌تا: ۱۱۳ب). محمد مسیح عذاری در این باب تقسیم‌بندی دقیقی در ساختارهای ترسل مد نظر داشته است. از عناوین این باب می‌توان به «تصدی شرعیات بدون امثله شرع شریف» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۳ب) اشاره کرد که مکتوبی کوتاه و توصیه‌مانند است. غالب مکاتبات این باب، کوتاه و نمونه‌وارند. قسم مکتوب اخیر در زمره امثله قرار می‌گیرد: «پروانچه قضا در ضمن مثال نویسنده» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۴الف). مکتوب حاضر در زمره مکاتیب رسمی و حکومتی قرار می‌گیرد و به شیوه مترسلان قدیم و همراه با اطاب و صناعات ادبی بسیار نوشته شده است. از دیگر عناوین این قسم برای مثال می‌توان موارد ذیل را یاد کرد: «نوعی دیگر در عزل قاضیان در ضمن مثال نویسنده» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۶الف)، «نوعی دیگر به جهت تعیین شاه بندر» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۷ب).

گونه دیگر مکاتبات این باب «تعلیقه» است: «تعلیقه در باب تخفیف رعایا» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۷ب). تعلیقه علاوه بر معنی شرح و توضیحی که در حاشیه کتاب نویسنده، معنی دیگری دارد که عبارت است از: «دفتر و مکتوبی که از جانب شخص بزرگی نوشته شده باشد» (نفیسی، ۱۳۵۵: ۹۱۲/۲-۹۱۱). «در ایران نوشته پادشاهان را رقم گویند و نوشته امرای عظام مثل وکیل و وزیر و غیره را تعلیقه» (محمدپادشاه، ۱۳۶۳: ۱۱۳۱/۲). از سیاق تعلیقه‌ها به نظر می‌رسد که این‌گونه مکاتیب، جنبه‌ای توصیه‌مدارانه خطاب به بزرگان و مصادر امورند و در باب عامه مردم یا فرد و سمت خاصی که خواستار مدد و تسامح هستند، نگاشته شده‌اند. «تعلیقه کلاتری» (عذاری، بی‌تا: ۱۱۹الف)، «تعلیقه تصدی» (عذاری، بی‌تا: ۱۲۱الف) و تعلیقه‌هایی در عناوین دیگری چون ریش‌سفیدی، و ... آورده شده است. در ادامه این باب تعلیقه‌ای در اجاره فیوج و به خط سیاق^۳ ذکر شده است. برخی از تعلیقه‌ها کوتاه و تعدادی مطن‌باند.

گونه خاص دیگر مکاتبات در باب پنجم نوری چمن مسمی به «درآمد مکاتبات» (عذاری، بی‌تا: ۱۲۶الف) است. برخی

از درآمدها در ساختار مکاتیب پس از ذکر القاب و جملات دعایی آمده‌اند و به نوعی آغازگر رسمی نامه‌اند و موضوع اصلی نامه را معمولاً پس از آن آورده می‌شود. در تعدادی دیگر از درآمدها، شمع و شور گیرنده نامه نسبت به فرستنده دیده می‌شود و به نوعی در حکم اعلام وصول مکتوب است. برخی از درآمدها هم در توصیف خود نامه است. در زیر به چند نمونه اشاره می‌شود:

«بعد از ادای دعای اجابت، مؤدی به عزّ عرض عالی حضرت وزارت و حکومت و اقبال پناه شفقت مرحمت و اجلال دستگاه نصفت و ابهت و مکرمت انتباه آصفی آقای ملاذی مطاعی می‌رساند» (عذارى، بی تا: ۱۲۶ الف). «برید وفا و وفاق و نسیم محبت و اتفاق اعنی شریف نامه نامی محبت اقتضا و لطیف خامه گرامی مودت انما» (عذارى، بی تا: ۱۲۶ ب، ۱۲۷ الف).

برخی از درآمدها، جملات دعایی‌اند: «تحفه دعایی که از صفای آن انجلای خواتر ارباب دولت روی نماید، هدیه ثنایی که در ازای آن عارض رسای محبت بی حجاب چهره گشاید، تحفه مجلس شریف فلانی می‌گرداند» (عذارى، بی تا: ۱۲۷ الف) و «خلاصه دعایی که از افق اخلاصش مهر موصلت طالع گردد و نقاوه ثنایی که از مشرق استجابتش صبح موافقت لامع شود» (عذارى، بی تا: ۱۲۹ الف).

در صفحات بعدی نیز در آمد مکاتبات با عنوان عام «نوعی دیگر» تکرار شده است. همان‌طور که مذکور گردید، این قسم، غالباً موجز، دعایی و به شیوه‌ای اخوانی نگاشته شده‌است: «بعد از مراسم اشتیاق و آرزومندی به دریافت صحبت شریف، معروض رای عالی می‌گرداند ...» (عذارى، بی تا: ۱۳۵ ب).

قسم ویژه دیگری از مکاتیب در این باب «تعریف» است. «تعریف بعضی حضرات که از زبان خوانین نویسنده اعتمادالدوله» (عذارى، بی تا: ۱۳۶ الف). این قسم براءت استهلال‌گونه، به بیان القاب، نعوت و صفات متکلفانه مشاغل و مخاطبان خاص می‌پردازد و در ساختار مکاتیب رسمی در آغاز جای می‌گیرد: مثلاً برای عنوان «سپهسالار» چنین نوشته است: «عالی حضرت سامی رتبت معالی منزلت ایالت و شوکت و حشمت و اقبال پناه عظمت و جلالت و ابهت دستگاه ناهت و شهامت و بسالت انتباه رأفت و عطوفت و ... صداقت و مودت شعار عالی‌جاهی رکن السلطنه العلیه العالیه ...» (عذارى، بی تا: ۱۳۶ ب).

در ادامه این باب نویسنده به مقوله «عرضه داشت» توجه نشان داده است. در فرهنگ نفیسی، عرضه داشت چنین تعریف شده است: «عرض داشت: تظلم و دادخواست از روی عجز و فروتنی» (نفیسی، ۱۳۵۵: ۲۳۳۶/۴). برخی از عرضه داشت‌ها عبارت‌اند از: «از زبان وزرا به هر کس نویسند» (عذارى، بی تا: ۱۳۷ الف). این قسم نیز خطاب به مخاطبان متعدد و در موضوعات متنوع نگاشته شده‌است: «نواب اعتمادالدوله: عرضه داشت کمترین بندگان اخلاص آیین فلان، به ذروه عرض بازیافتگان مجلس شریف عالی و مشرف گشتگان محفل منیف متعالی می‌رساند ...» (عذارى، بی تا: ۱۳۷ الف). در این قسم هم فقط عبارات آغازین و مقدمه مکتوب مطمح نظر بوده‌است و مخاطبانی نظیر دیوان بیگی، مستوفی الممالک، ضابطه‌نویس، واقعه‌نویس، اوارجه‌نویس، صاحب‌توجیه، ناظر دفترخانه و ...

«یکی از اقسام مکاتیب دیوانی فتح‌نامه‌ها بود که پس از فتوحات بزرگ، در دیوان رسائل ترتیب داده می‌شد و از جانب سلاطین به اطراف و اکناف ولایات و ممالک به حکام و ... ارسال می‌گشت و رسم چنان بود که می‌بایست آن را در روزهای جمعه هنگام اقامه نماز بر بالای منابر در مساجد برخوانند و به آگاهی عموم برسانند» (خطیبی، ۱۳۹۰: ۳۷۹). در اواخر باب پنجم نوریس چمن، فتح‌نامه‌ای (عذارى، بی تا: ۱۳۹ ب) نسبتاً مطنب آورده شده است: «فتح‌نامه که در این ولا نوشته شده». این فتح‌نامه، تاریخی است و در آن از علقیلی‌خان، سپهسالار ایران و بیگلر بیگی کل آذربایجان نام برده شده‌است (عذارى، بی تا: ۱۴۱ ب). در این فتح‌نامه مطنب به‌خوبی تمامی ارکان این نوع مکتوب مشاهده می‌شود.

«سبک انشاء فتح‌نامه‌ها مطنب و از قرن ششم به بعد آراسته به انواع صنایع لفظی و معنوی و همراه بسط مفاهیم و تأکید و توضیح و تفسیر کامل بود» (رستگار فسایی، ۱۳۹۲: ۲۲۱). این فتح‌نامه نیز به نثری ادبی، موزون و شاعرانه نوشته شده است:

«بعد از تقارب و التقاء فریقین و اجتماع و اقران فتنین، محاربه رخ نمود که بهرام خون آشام در قرن‌ها قرینش ندیده و خورشید جهانگیر در هیچ زمان نظیرش نشنیده، میدان کارزار از صدمه و صلابت گردان کینه‌گذار و تلاطم رستخیز گیردار از موج خون گردان لشکر، نمونه بحر اخضر ... گردیده ... دشت معرکه از سطوت مبارزان خونخوار خنجرگذار، آشوب «زلزله الساعه شیء عظیم» آشکار کرده، نقد بقای فارسان میدان گیتی را از مخزن خون دینه‌قارون مختفی می‌ساخت ...» (عذارى، بی‌تا: الف ۱۴۲). پس از پایان فتح‌نامه، جواب آن در عنوانی مسمی به «جواب رقعہ» آورده شده است (عذارى، بی‌تا: الف ۱۴۳). در ادامه متن، تعدادی مکتوب دیگر مسمی به عنوان «رقعه» آمده است.

ترقیمه نسخه بسیار ساده و بدون نام کاتب است و البته در موضع تاریخ مخدوش: «تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۰۷۲» (عذارى، بی‌تا: الف ۱۴۶).

۲-۴- سبک نوری چمن

در دوره صفوی به گفته مرحوم بهار، نثر فارسی روی در انحطاط داشت. وی برخی از مصادیق فترت نثر را در این عهد چنین برشمرده است: «مطابقت صفت و موصوف به شیوه عربی رسم شده و عبارات را از یکدستی طبیعی انداخته، سجع‌های متوالی، تکلفات بارد، مترادفات پیاپی، تکرار تعارفات و تملق‌ها، آوردن شعرهای سست، که غالباً اثر طبع خود مؤلفان می‌باشد و مانند اینها، به علاوه عدم تعمق و امانت و ترک دقت و مواظبت، در سنه و احوال تاریخی و از همه بدتر، شیاع مدح و چاپلوسی، نثر این دوره را از رونق انداخته بود» (بهار، ۱۳۸۵: ۲۵۵/۳).

در عهد صفوی نثر فنی و مصنوع چندان مورد کاربرد نیست؛ «نثر فنی در این دوره، نمادی و نمودی ممتاز ندارد؛ زیرا نه زمان اقتضای ایجاد آن را می‌کند و نه نویسندگان و خوانندگان مایه و سواد لازم را برای ایجاد التذاذ از آن دارند و آنچه بیشتر مورد توجه است، اطباب، واژه‌های مسجع و مترادف و مضاف بر یکدیگر و عبارت‌سازی‌های بی‌مزه است که پس از دوره آغازین عهد صفوی، به تدریج مطبوع اهل زمان می‌شود و انشای متمایل به صنعت‌گری یا نثر مصنوع متمایل به مرسل بیشتر رواج می‌یابد و اغلب نثری که ساده در آمیخته به مصنوع است، مطلوب واقع می‌شود» (صفا، ۱۳۸۲: ۵/۳: ۱۴۴۹). «به طور کلی سستی و کم‌مایگی نثر دوره صفوی، از دوره تیموری هم بیشتر است و در نثرهای مصنوع، حتی به آثار منشیان عهد تیموری نمی‌رسد و به حدی پر از القاب و تعارفات و تکلفات بارد و مترادفات نارواست که گاه مطلب اصلی را از یاد می‌برد و مفهوم نمی‌شود» (رستگار فسایی، ۱۳۹۲: ۵۰۹). در این بخش، از منظر رویکرد فردی در سبک‌شناسی و به جهت پرهیز از اطاله کلام و نیز ضیق حجم مقاله، صرفاً شاخصه‌های برجسته سبکی نوری چمن در محورهای زبانی و بلاغی همراه با نقل شواهد معدودی بیان خواهد شد:

۲-۴-۱- محور زبانی

- ۱- بیشتر فعل‌ها از جهت ساخت، فعل‌های مرکب است.
- ۲- بسامد کاربرد فعل‌های وصفی زیاد است: «شهباز روحش از آشیان فنا پرواز نموده، به ذروه بقا پیوست» (عذارى، بی‌تا: الف ۱۴۶). «به روضه رضوان جای داده، بر باقی عمر بازماندگان افزایش» (عذارى، بی‌تا: الف ۱۰۷).
- ۳- مطابقت‌نداشتن نهاد جدا و پیوسته: «محرران بکوشند تا معنی و معانی را در الفاظ جزل موجز درج کنند و در الفاظ و استعارات غریب و مشکل در قلم آوردن احتراز نمایند» (عذارى، بی‌تا: الف ۷).
- ۴- مطابقت موصوف و صفت، در شمار پرکاربردترین ویژگی‌های زبانی در سبک نوری چمن و غالب آثار ترسل و فنی‌گونه دوره صفوی است: «امراء عظام» (عذارى، بی‌تا: الف ۸). «عهدنامه مقرر» (عذارى، بی‌تا: الف ۸). «انفاس معدوده» (عذارى، بی‌تا: الف ۱۰۷). «طوامیر عرایض» (عذارى، بی‌تا: الف ۹).

۵- عربی‌گرایی: عذارى در موضع آغاز و پایان‌نامه‌ها از واژه‌های عربی زیاد استفاده می‌کند: ظلال مکارم اخلاق بر مفارق سوختگان حرارت اشواق مبسوط باد. برب العباد والنبی و آله الامجاد (عذارى، بی‌تا: الف ۷۳). / رقوم خلود بر صحیفه احوال

مخلوق نکشیده‌اند و طغرای بقا بر نام هیچ ممکن‌الوجود مرقوم نساخته‌اند (عذاری، بی‌تا: ۱۰۷الف).

۶- جمع مکسرهای مکرر و بسیار، یکی دیگر از جلوه‌های عربی‌گرایی و نمود فنی نویسی عذاری در نوریس چمن است: «مکتوب ملوک و خوانین و اکابر را بر ظهر و حواشی چیزی ننویسد» (عذاری، بی‌تا: ۷ب). / «اذیال کبار صغار» (عذاری، بی‌تا: ۱۰۵ب) /

۷- ترکیبات عربی نیز در بسامد بالایی در متن نوریس چمن نمود یافته است. بدان روی که نثر اثر فنی است، عذاری به مانند نویسندگان عصر سلجوقی برای ساختن جمله‌های دلپسند عربی‌گرایان، از این ترکیب‌ها بهره می‌برد: عظیم‌الشان (عذاری، بی‌تا: ۸الف). / سعادت مورود (عذاری، بی‌تا: ۸ب). / عاطفت مشحون (عذاری، بی‌تا: ۸ب). / انصرام مآرب (عذاری، بی‌تا: ۸ب). / محسود امائل (عذاری، بی‌تا: ۹الف). / واجب‌الاذعان (عذاری، بی‌تا: ۹ب). / عمیم‌الاشفاق (عذاری، بی‌تا: ۹الف).

۸- ترکیب‌های زیبا، یکی از جلوه‌های توانمندی عذاری، در فن نثر و صنعت ترسل محسوب می‌شود؛ به گونه‌ای که باید عذاری را یکی از نویسندگان توانا در عرصه ترکیب‌سازی به شمار آورد. در ادامه برخی از ترکیب‌های زیبا ذکر می‌شود: زمین‌بوس (عذاری، بی‌تا: ۷ب) / نیوشاهی (عذاری، بی‌تا: ۸الف) / ارادت‌خصال (عذاری، بی‌تا: ۸الف) / ذره‌پروری (عذاری، بی‌تا: ۸ب) / منشیان عطاردنشان (عذاری، بی‌تا: ۹الف) / کان‌پایه سریرعالی (عذاری، بی‌تا: ۹ب) / نطق خدمتکاری (عذاری، بی‌تا: ۱۰ب) / توتیای دیده حاجتمندان (عذاری، بی‌تا: ۱۰ب) / جبهه‌فرسای عبودیت (عذاری، بی‌تا: ۱۲ب) / خلوت‌سرای خاطر مهرآگین (عذاری، بی‌تا: ۹الف) / همای فرخ‌بال مودت (عذاری، بی‌تا: ۷۳ب) / خاشاک فراموشی (عذاری، بی‌تا: ۷۴ب).

۹- کاربرد مترادفات یکی از خصایص برجسته سبکی نوریس چمن است که البته یکی از مواضع اطناب نیز محسوب می‌شود: مرقوم کلک منشیان عطاردنشان (عذاری، بی‌تا: ۹الف) / امائل و اقران (عذاری، بی‌تا: ۹الف) / ظلّ ظلیل چتر فلک (عذاری، بی‌تا: ۹ب) / عرض مقدس معلی (عذاری، بی‌تا: ۹ب) / اهل کفر و ضلال (عذاری، بی‌تا: ۱۲الف) / اضائت و روشنی (عذاری، بی‌تا: ۹۳ب) / استعلا و بلندی (عذاری، بی‌تا: ۹۴الف) / مشید و مستحکم (عذاری، بی‌تا: ۱۱۷الف).

۱۰- استفاده از جمله‌های توصیفی در شرح مکان‌ها: قلعه رفیعۀ مذکوره که از غایت رفعت و متانت چون دماوند بلند و محکم و از فرط رسوخ و حصانت باقیه سرمان توأم بود محضر ساخته ... (عذاری، بی‌تا: ۱۱الف) / غزال صحرای سپهر از صلابت غازیان شیرچهر در مغارات بروج میسر گردید و شاه‌باز تیربهر پرلشکر ظفر از نشیمن کمان در هوای غزا مطیر گشته چنگال اهلاک بر تدری هلاک آن طایفه ناپاک محکم ساخت و تمساح حسام غازیان ظفر فرجام در بحر حرب نصرت ختام وجود حیات آن طایفه لبام را طعمه صبح و شام ساخته (عذاری، بی‌تا: ۱۱ب).

۲-۴-۲- محور بلاغی

۱- اطناب که یکی از خصایص اصلی نثرهای فنی است، در نوریس چمن و نیز سایر آثار انشای عصر صفوی - که به رسم مترسلان متقدم نوشته شده‌اند - نمود یافته است. یکی از مواضع اطناب در نثر صفوی، منشآت و مکاتیب است. «... در مناشیر و نامه‌های درباری، تشبیه‌ها طوری دراز و انبوه گردید که سرپای نامه و منشور را فروگرفت و نظر به اینکه غالباً مطلبی نیز در میان نبود ... لذا دیده می‌شود که تمام نامه عبارت است از تشبیه بدون مطلب، یعنی عبارت‌پردازی صرف و تعارف و مدح و اغراء و اطراء و الفاظ لاطایل و اطناب‌های ممل ...» (بهار، ۱۳۸۵: ۳ / ۲۶۵). برخی نمونه‌ها: صاحب و قبله عالم را پشت و پناه و وسیله امیدگاه خود می‌داند (عذاری، بی‌تا: ۸ب). / صفایح تحیاتی که جمال یوسف مثال روابط سابق را تحدید ازالش دهد (عذاری، بی‌تا: ۱۳۳الف).

۲- متکلف‌نویسی: هم از بابت فنی بودن نثر نوریس چمن و هم به لحاظ موضوع اثر که ترسل و انشاست و مجالی برای اظهار فضل‌منشی، تصنع و تکلف در نگارش متن، بسیار مطمح نظر عذاری بوده است: «در بسیط خضرا و بساط عرصه غبرا گل راحتی بی‌خار محنتی برنیامده و لاله شکفته بی‌داغ نهفته، روی ننماید. گلستان مسرت بی‌خزان حسرت به نظر مشاهده

درنیا و نوبهار حیات بی‌سموم مماتی نباشد» (عذارى، بی‌تا: ۱۰۷ب). مشخص است که نویسنده به سان نویسندهٔ نغفه‌المصدور در این نوشته که ناله‌ای از روزگار است، گاهی مجبور به آوردن واژه‌هایی شده که برای همگون‌سازی از واژه‌ای به نام حسرت در کنار مسرت استفاده کرده که همجنس‌سازی سردی است، یا این نوشته: «مخلص بلاشبتاه و داعی خیرخواه به وسیلهٔ ادعیه وافیة مستجاب و اثنیه زکیه مستطابه خود را فریاد خاطر فیض مظاهر خدام والامقام نواب مستطاب قدسی القاب ... نگین خاتم دولت و اقبال خاتم نگین ابهت و اجلال غرهٔ جبههٔ آفرینش جبههٔ غرهٔ دانش و بینش ... تباشیر حسن تدبیر آینه عرایس صور تقدیر مههد قواعد دین و دولت ناظم مناظم ملک و ملت ... (عذارى، بی‌تا: ۱۱۶الف).

۳- تشبیه غیراضافی: این تشبیه کمتر در اثر دیده می‌شود: به اتفاق لشکر ظفرائیر چون هاله در اطراف قمر و مانند اوراق پیرامون شجر امان را توتیای دیده امیدواری ساخته (عذارى، بی‌تا: ۱۱۲ب). / نزدیک بود چون مرغ نیم‌بسمل به خاک افتاده (عذارى، بی‌تا: ۱۱۲ب).

۴- اضافه‌های تشبیهی و استعاری، در اکثر مواضع کتاب به مراتب از این صورت بیانی استفاده شده که در برخی جاها نوآوری دارد: بدر اقبال (عذارى، بی‌تا: ۸الف) / آفتاب عنایت (عذارى، بی‌تا: ۸الف) / افق دولت (عذارى، بی‌تا: ۸الف) / جهان امانی (عذارى، بی‌تا: ۸الف). / بادیه ممت (عذارى، بی‌تا: ۱۱ب) / چمن امانی و آمال (عذارى، بی‌تا: ۱۲الف) / مور وهم و خیال (عذارى، بی‌تا: ۱۲الف) / عندلیب لسان چمن بیان (عذارى، بی‌تا: ۹الف) /

۵- تابع اضافات در شمار یکی از پربسامدترین ویژگی‌های سبکی نوریس چمن است: صباح عیدِ غازیانِ ظفرقرین (عذارى، بی‌تا: ۱۱ب) / باریافتگانِ کریاسِ گردون‌اساس (عذارى، بی‌تا: ۱۳الف) / نسیمِ عنبرشمیمِ استجابت (عذارى، بی‌تا: ۹۳ب) / اهتزازبخشِ خاطرِ مهرآگین (عذارى، بی‌تا: ۷۳الف) / رشحاتِ کثیرالبرکاتِ سحابِ موهبت (عذارى، بی‌تا: ۷۳الف) / ریاضِ دلِ مشتاق‌پرور (عذارى، بی‌تا: ۷۳الف).

۶- تضمین هنری آیات و واژه‌های قرآنی: سررشتهٔ اقبال نصرت و تمکینش به **حبل‌المتین** لم یزل محکم و دست تصرف اجلال آیینش به مدد **یدالله فوق ایدیهم** به دامن بقای لایزالی مستحکم (عذارى، بی‌تا: ۱۰ب). / بر کنگرهٔ قصر **ارجعی الی ربک** نشست و شهباز روحش از آشیان فنا پرواز نموده، به ذروهٔ بقا پیوست (عذارى، بی‌تا: ۱۰۶ب).

۷- سجع: بیشتر اسجاع در مقدمهٔ نامه‌ها دیده می‌شود: مشتری به میامن فیض الهی از مطالع عاطفت ظل شاهنشاهی قرین سعادت طالع و بدر اقبال از انوار آفتاب عنایت پادشاهی در اوج عزت لامع بود (عذارى، بی‌تا: ۸الف) / هیچ کس در ولایت خلقت خلعت حیات جاودانی نپوشیده و در حدود حدوث شربت بقا نوشیده (عذارى، بی‌تا: ۱۰۶الف).

۸- جناس و انواع آن و نیز اشتقاق از پرکاربردترین آرایه‌های بدیعی نمود یافته در متن اثر است: اموال و مواشی خود را بی‌تعقل و حواشی ... جواهر زواهر (عذارى، بی‌تا: ۱۱ب) / نسیم ورد و خجسته موردش (عذارى، بی‌تا: ۷۳الف) / با جهان جهان اشتیاق (عذارى، بی‌تا: ۷۳الف) / تقدیر ملک قدیر (عذارى، بی‌تا: ۱۰۵الف) / شمع جمع (عذارى، بی‌تا: ۱۰۶الف) / جواهر زواهر (عذارى، بی‌تا: ۱۰۶الف) / اشتقاق: ظل ظلیل ابدالظلیل (عذارى، بی‌تا: ۱۳ب) / وقوع چنین واقعه (عذارى، بی‌تا: ۱۰۶الف) / در بسیط خضرا و بساط عرصه غربا (عذارى، بی‌تا: ۱۰۷ب).

۹- ترکیب‌سازی و کاربرد ترکیبات هم‌قرینه مانند موازنه: عذارى، استاد ساختن این ترکیبات موزون است: ارتفاع معارج کامرانی و و اعتلای مدارج شادکامی (عذارى، بی‌تا: ۱۰الف) / غازیان ظفرقرین و عساکر فرصت‌آیین (عذارى، بی‌تا: ۱۱ب) / ملاحظهٔ این سوانح بشارت‌انوار و مشاهدهٔ این لوايح بشاشت‌آثار (عذارى، بی‌تا: ۱۳الف) / عندلیب دعایی به الحان یگانگی مترنم و طوطی‌تنبایی به کلمات رفیع بیگانگی متکلم (عذارى، بی‌تا: ۱۷۴الف) / با هر عشرتی محتنی و با هر حیاتی مماتی (عذارى، بی‌تا: ۱۰۷الف).

۳- نتیجه‌گیری

نوریس چمن از آثار نسبتاً ممتاز کتابت در عصر صفوی است. این اثر تصنیف یکی از منشیان و کاتبان ناشناخته موسوم به

محمد مسیح عذاری در روزگار صفوی است که تنها دو نسخه از آن باقی مانده است. نوریس چمن به لحاظ ساختارها و معاییر کتابت و انشاء، ادامه‌دهنده سنت‌های مترسلان متقدم به‌ویژه منشیان عصر تیموری است. از این بابت در این اثر، تحویل خاصی نسبت به آثار پیشین یا معاصر ملحوظ نیست. این اثر را باید در زمره متون آموزشی و تعلیمی انشا به‌شمار آورد که نه فقط منشیان، بلکه عموم طبقات جامعه را ملّ نظر داشته است. نوریس چمن در ساختاری مدوّن و در پنج باب، عموم قوالب و موضوعات مهم کتابت و دبیری را بحث و بررسی کرده است. بسیاری از مکتوبات نوریس چمن جنبه آموزشی و عملی دارند و در موضع نام مخاطب از واژه «فلان» استفاده شده است. تعدادی مکتوبات تاریخی نظیر فتح‌نامه‌ای مزین و مطنب در اثر آورده شده که نمایانگر اهمیت و ارزش تاریخی اثر است. به لحاظ گونه‌های مختلف کتابت در این اثر، تنوع زیادی دیده می‌شود. از جمله این اقسام می‌توان به تعلیقه، عرضه‌داشت، کتابه، تعریف و ... اشاره نمود. سبک نثر اثر فنی مایل به مصنوع است و نویسنده گاه اسیر تکلفات و عبارت‌پردازی‌های منشیانه و متکلفانه شده است. جریان نثر نوریس چمن تا حدّ بسیاری تحت تأثیر نثر دوره تیموری است. صنایع بدیعی نظیر جناس و سجع و براءت استهلال تا میزان بالایی در نثر نمود داشته است. اطناب نیز یکی از خصایص عمده نثر کتاب است.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- *خوان ظهوری*: اثری است از نورالدین محمد ظهوری ترشیزی که «از معاریف شاعران مقیم هندوستان در قرن دهم و یازدهم بوده است» (نفیسی، ۱۳۶۳: ۴۴۵/۱). عنوان این کتاب *خوان خلیل* است و آن را ظهوری ترشیزی «به همکاری ملک قمی در ستایش ابراهیم عادلشاه نوشته است» (صفا، ۱۳۸۲: ۳/۵، ۱۷۱۷).
- ۲- *عرض لشکر*: «یا *عرض‌نامه* یا *عرض سپاه* اوزون حسن از آثار جلال‌الدین دوانی است ... عرض در عنوان این رساله به معنای نشان دادن و شمارش کردن سپاهیان است ... این رساله در شرح سانی است که در سال ۸۸۱ سلطان خلیل، فرزند اوزون حسن و حاکم فارس، در کنار بند امیر از لشکریان خود دیده و نویسنده در آن شاهد عینی بوده است» (پورجوادی، ۱۳۷۷: ۴۸-۴۹). جلال‌الدین دوانی از معاریف عصر تیموری است و «همان‌گونه که خواجه نصیرالدین توسی علوم عقلی و فلسفی را در دوره مغول احیاء نمود، دوانی نیز آن را در دوره تیموری احیاء کرد» (دهباشی، ۱۳۸۶: ۱۲ مقدمه).
- ۳- *خط سیاق*: خط سیاق یا سیاق نوعی از خط و روش نگارش است که با آن اهل دفتر و دیوان، اعداد، مقادیر و اوزان را می‌نوشتند (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۲۲۲۷/۸). حساب سیاق روشی است در حسابداری قدیمی و دانشی است در ثبت و ضبط ارقام و اعداد محاسبات دیوانی و شخصی. تا پایان دوره قاجار کلیه امور محاسبات دولتی و شخصی با اعداد سیاق نوشته می‌شد و مردم عادی به‌ویژه کسبه تا حدود بیست سی سال پیش نیز محاسبات خویش را با اعداد سیاق ثبت می‌کردند (صدری، ۱۳۸۱: ۲۰۵).

منابع

۱. بهار، محمدتقی (۱۳۸۵). *سبک‌شناسی: تاریخ تطوّر نثر فارسی*، ج ۳، تهران: امیرکبیر.
۲. پورجوادی، رضا (۱۳۷۷). «کتابشناسی آثار جلال‌الدین دوانی»، معارف، شماره ۱ و ۲، دوره پانزدهم، فروردین و آبان، از صفحه ۸۱ تا صفحه ۱۳۸.
۳. خطیبی، حسین (۱۳۹۰). *فن نثر در ادب پارسی*، تهران: زوآر.
۴. دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۵۰). «دبیری و نویسندگی»، *مجله هنر و مردم*، شماره صد و ششم، مرداد ماه، از صفحه ۲۷ تا ۳۲.
۵. درایتی، مصطفی (۱۳۸۹). *فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران: (دنا)*، ج ۱۰، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۶. دوانی، جلال‌الدین (۱۳۶۸). *شرح رباعیات فلسفی و عرفانی علامه محقق جلال‌الدین دوانی (شرح الرباعیات)*.

- تصحیح، شرح، نقد و تحلیل: مهدی دهباشی. تهران: مسعود.
۷. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا، ج ۸، تهران: دانشگاه تهران.
۸. رستگار فسایی، منصور (۱۳۹۲). انواع نثر فارسی، تهران: سمت.
۹. شمس منشی: محمدبن هندوشاه نخجوانی (۱۳۹۰). دستورالکاتب فی تعیین المراتب، تصحیح و مقابله محمود طاووسی. تهران: نشر آثار هنری «متن».
۱۰. صالحی، نصرالله (۱۳۸۰). «کتابشناسی توصیفی منشآت، مکاتبات و نامه‌ها»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، دی و بهمن، از صفحه ۵۵ تا صفحه ۱۵۲.
۱۱. صدری، مهدی (۱۳۸۱). «به یاد یکی از دانش‌های فراموش‌شده ایرانی حساب سیاق»، فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، شماره ۲۱ و ۲۲، از صفحه ۲۰۵ تا صفحه ۲۱۲.
۱۲. صفاء ذبیح‌الله (۱۳۸۲). تاریخ ادبیات در ایران، ج ۵، تهران: فردوس.
۱۳. محمد پادشاه (۱۳۶۳). آندراج: فرهنگ جامع فارسی، ج ۲، زیر نظر دکتر محمد دبیرسیاقی، تهران: کتابفروشی خیام.
۱۴. مسیح عذاری، محمد (بی‌تا). نسخه خطی نورس چمن، محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۳۰۹ و تاریخ کتابت ۱۰۷۲ قمری.
۱۵. _____ (بی‌تا). نسخه خطی نورس چمن، محفوظ در کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان به شماره ۱۰۱۸۰.
۱۶. نفیسی، سعید (۱۳۶۳). تاریخ نظم و نثر در ایران و زبان فارسی، ج ۲، تهران: فروغی.
۱۷. نفیسی، علی اکبر (۱۳۵۵). فردنودسار یا فرهنگ نفیسی (ناظم‌الاطنا)، ج ۵، تهران: خیام.